

Kyriacos C. Markides

Muntele Tăcerii

În căutarea spiritualității ortodoxe

Traducere din limba engleză:

Anca Irina Ionescu

EDITURA HERALD
București

Pentru Nikos și Dora

CUPRINS

Nota autorului	7
1 Prolegomene	11
2 Bătrâni și sfinți	22
3 Transformări	45
4 Cunoașterea lui Dumnezeu	66
5 Bolile inimii	83
6 Icoane și idoli	102
7 Semne și minuni	117
8 Îngeri și demoni	139
9 Intrușii invizibili	168
10 Strategii	189
11 Fuga din iad	210
12 Pasiunea pentru dreptate	234
13 Legile spirituale	257
14 Rugăciunea neîncetată	273
15 Calea Întreită	297
16 Doxologia păcii	313
17 Muntele Tăcerii	321
Glosar de termeni creștini în limba greacă	336
Bibliografie	339
Note	346

NOTA AUTORULUI

Îi sunt profund îndatorat părintelui Maximos, personajul central al acestei cărți, pentru iubirea, prietenia și îndrumarea lui duhovnicească. Fără disponibilitatea lui de a-mi împărtăși cunoștințele și experiența sa despre tradiția spirituală ortodoxă răsăriteană, această carte nu ar fi fost scrisă. Se înțelege de la sine că toate neajunsurile pe care le-ați putea întâlni în prezentarea acestei tradiții a înțelepciunii îmi aparțin în exclusivitate. Aș dori să mulțumesc, de asemenea, călugărilor de la Mănăstirea Panagia, din Cipru, și bătrânilor*, călugărilor și pustnicilor pe care i-am cunoscut la Muntele Athos, din Grecia, pentru generoasa lor ospitalitate.

Mulțumesc, de asemenea, colegilor mei de la Departamentul de sociologie al Universității din Maine pentru vacanța sabatică din primăvara anului 1997 și pentru sprijinul neconținut pe care ei mi l-au oferit în eforturile mele de cercetare. Se cuvine, de asemenea, să aduc mulțumiri și persoanelor care au jucat un rol direct sau indirect în elaborarea cărții de față: toți cei despre care am scris în paginile de față; lui Marlene Gabriel, agenta mea literară, și lui Eric

* Termenul de „bătrân” (*gheronda* în limba greacă, *stareț* în limbile slave) desemnează în spiritualitatea creștină răsăriteană, ortodoxă, un îndrumător duhovnicesc, un **duhovnic**, o ființă sporită interior, nu neapărat o persoană înaintată în vârstă, cât una „înaintată în Duh”. Eroul principal al acestei cărți/trilogii isihaste, „părintele Maximos”, este un bun exemplu în acest sens. (*N. red.*)

Major, redactorul și editorul meu, pentru cunoștințele lor profesionale excepționale și încrederea continuă în valoarea acestei lucrări; episcopului Kallistos Ware, profesor de religie la Oxford, pentru că a citit în cea mai mare parte lucrarea în prima versiune și mi-a oferit un feedback prețios; doamnei Eleni Stamiris pentru sugestiile ei pertinente; lui Akis Lordos pentru că m-a introdus în ambianța Sfântului Munte Athos, dezvăluindu-mi astfel extraordinara bogăție a spiritualității mistice ortodoxe răsăritene; lui Lambros Karris, prieten și coleg, pentru că mi-a împărtășit bucuriile înălțătoare ale cântului bizantin.

Îi mulțumesc în mod deosebit prietenului meu, Mike Lewis, profesor de artă la Universitatea din Maine, pentru că mi-a cizelat sensibilitatea față de frumusețea naturii și m-a ajutat să apreciez rolul important pe care îl poate juca arta în trezirea [spirituală a] omenirii. Apreciez interesul lui neîntrerupt pentru lucrarea mea, pentru lectura critică a fiecărui capitol în prima formă și pentru elaborarea copertei.

Mulți dintre prietenii și rudele mele din Cipru au jucat un rol important în menținerea legăturii emoționale dintre mine și soția mea, pe de o parte, și țara [noastră] și poporul ei, pe de altă parte. Aș dori să-i salut pe toți acești prieteni, în mod special pe prietenul meu din copilărie, Petros Yiassemides, și pe soția acestuia, Ritsa, care ne-au făcut să simțim că facem parte din viața lor.

Cea mai profundă recunoștință se cuvine surorii mele, Maroulla, și cumnatului meu, Vasos Christou, precum și familiei lor, pentru generozitatea lor sinceră și afecțiunea autentică. Prezența lor în Cipru a ținut vie mai mult decât orice altceva flacăra iubirii noastre pentru locul natal.

În 1977, când am publicat prima carte, fiul nostru Constantine mergea încă de-a bușilea, iar Vasia de-abia urma să se nască. Atunci când am redactat cartea de față în prima formă, amândoi mi-au oferit comentariile și aprecierile lor critice și valoroase. Constantine a citit pagină cu pagină, mi-a făcut sugestii de îmbunătățire privind cu ochiul critic al unui autor în devenire.

Pentru soția mea, Emily, nu pot decât să repet ceea am spus cu ocazia lucrărilor mele anterioare. Extraordinara ei energie, pofta de

viață, gustul pentru aventură mi-au oferit contextul care mi-a permis să pătrund în domenii ale experienței în care nu m-aș fi aventurat fără sprijinul și îndrumarea ei. A fost nu numai tovarășa mea de viață și temelia stabilității și bunăstării emoționale de care m-am rezemat, dar și cea mai bună prietenă a mea, confidenta și partenera mea intelectuală, cea care a redactat toate scrierile mele. Cartea de față este cu mult mai reușită datorită ajutorului ei meticulos și temeinic, pe care mi l-a acordat, în pofida faptului că avea mult de lucru pentru a înființa în Cipru, împreună cu alți activiști pentru pace, un „Sat Ecologic Internațional al Păcii” pentru femei și tineret.

Majoritatea numelor din lucrarea de față sunt pseudonime, pentru a proteja intimitatea persoanelor. Din acest motiv am introdus și mici modificări în descrierea locațiilor reale unde au avut loc anumite episoade. Cu toate acestea, cartea se bazează în întregime pe dialoguri autentice, pe întâlniri și experiențe reale.

PROLEGOMENE

La începutul anilor '60, când am venit în America, la studii, am adus cu mine o credință naivă în religia creștină, în Biserică și în Dumnezeu, așa cum o preluasem de la străbunii mei, bărbați sau femei. Era o credință luată ca atare, bazată pe educația în cadrul limitelor izolate și omogene ale ortodoxiei răsăritene, religia dominantă din Cipru. Cosmopolitismul și multiculturalismul Americii, unde religia este mai mult o preferință decât un destin, mi-a zdruncinat această siguranță simplă a credinței. După zece ani de pregătire ca sociolog, m-am transformat din credincios în agnostic. Am tras concluzia, la fel ca mulți dintre colegii mei, că, în ultimă instanță, religia este o creație a societății. Am început să consider axiomatic faptul că societatea dăduse naștere zeilor, și nu invers; societatea crease religia de care avea nevoie pentru propria supraviețuire. Lucrul cel mai rău era că religia păstrase inegalitățile de clasă, mutând atenția oamenilor de la lumea reală a nedreptății și asupririi spre o imaginară salvare în „răsplata din ceruri”. Lucrul cel mai bun era că îi ajutase pe oameni să facă față tragediilor personale și să mențină o iluzie colectivă a stabilității și ordinii sociale. De aceea, atunci când credincioșii tuturor religiilor îngenunchează pentru a omagia divinitățile lor, în realitate glorifică propria societate deghizată. Era o abordare captivantă, irezistibilă, ieșită de sub pana celor mai puternice creiere ale filosofiei și sociologiei moderne.

În momentul când mi-am terminat studiile, îmi însușisem această opinie despre lume, dominantă, deși nerostită, din cadrul culturii academice moderne: religia, mai ales religia tradițională, care însemna credința într-un Dumnezeu personal, era o chestiune a trecutului, un reziduu al epocii medievale, destinat să fie dat uitării în cele din urmă.

Nu eram un agnostic fericit. De fapt, la început fusese extrem de dureros pentru mine să analizez implicațiile nihiliste ale morții teologiei lui Dumnezeu – „dacă Dumnezeu nu e, nimic nu e”. Universul intelectual în care mă găseam nu prea îmi oferea însă vreo altă alternativă. Un om de știință serios nu poate crede în noțiuni nedovedite, precum lumea de dincolo, ființe spirituale, îngeri și demoni etc. Acestea erau credințele oamenilor preistorici și ale mătușilor iubitoare și modeste pe care le lăsasem în Cipru. Pentru un om de știință, pentru un sociolog, singura lume reală era lumea faptelor concrete, a universului fizic real și a conștiinței obișnuite. Orice noțiune despre lumea de dincolo era numai fantezie, amăgire sau „doar o credință”.

Toate legăturile pe care le păstrasem cu religia tinereții mele rămăneau de ordin exclusiv cultural. Erau rezultatul aprecierii mele estetice a cântărilor și slujbelor liturgice, rămase întipărite în mintea mea încă din copilărie. Religia nu era pentru mine nimic altceva decât o chestiune de identitate personală. Am continuat să mă consider grec ortodox, dar un grec ortodox laic, la fel după cum un evreu laic este tot evreu, iar un arab laic este tot arab. Astfel, în perioada mea agnostică, o relație cu călugării și pustnicii creștini, subiectul tratat în această carte, ar fi fost, practic, imposibilă. Mintea mea nu era deschisă spre ideea că ar putea să existe valoare și înțelepciune dincolo de parametrii culturii academice raționale. În cel mai bun caz, tendința mea în timpul fazei agnostice fusese să consider astfel de oameni drept nimic altceva decât un muzeu viu al unei lumi de mult apuse. În cel mai rău caz, explicam stilul de viață al călugărilor și al pustnicilor în termeni psihopatologici, respingând întregul fenomen al vieții monastice ca fiind o formă de reverie fără niciun fel de relevanță pentru epoca postmodernă. Faptul că existau bătrâni

care, tocmai datorită existenței lor silențioase de pustnici, de lupte personale înverșunate și de practici spirituale deveniseră posesorii unei înțelepciuni duhovnicești autentice, era pe atunci pentru mine o idee cu totul inacceptabilă.

Dar Providența lucrează pe căi misterioase. Împreună cu soția mea Emily, am sosit în 1972 la Universitatea din Maine ca să-mi încep cariera de profesor asistent* de sociologie, și aceasta a însemnat eliberarea mea de materialismul și agnosticismul științific.

„Eliberarea” mea a început prin intermediul unui coleg care mi-a prezentat gândirea orientală și tradiția yoghină din India. Alături de cărțile controversate ale lui Carlos Castaneda și scrierile lui Alan Watts, Helena Blavatsky, Rudolf Steiner și G.I. Gurdjieff, lucrări precum cele ale înțelepților hinduși Paramahansa Yogananda și Jiddu Krishnamurti au devenit și ele o parte componentă a hranei mele spirituale timp de mai mulți ani la rând. Același coleg mi-a prezentat meditația transcendențială, importată în America de Maharshi Mahesh Yogi în timpul zbuciumaților ani '60 și am practicat cu sfințenie Meditația Transcendențială timp de peste șapte ani, în căutarea „conștiinței cosmice” și a relaxării profunde.

Meditația, lectura cărților despre religiile orientale și lucrări științifice precum cele ale lui Fritjof Capra și ale altora despre interfața dintre știința modernă și misticism m-au făcut să mă îndepărtez treptat de starea mea de necredință. A început să-mi devină din ce în ce mai clar că ipotezele laice despre realitate, dominante în timpul studiilor mele universitare, erau, de fapt, o mare iluzie, o superstiție materialistă care ținuse gândirea occidentală încătușată și captivă în ultimii trei sute de ani. Reprezentau o superstiție distructivă, care îi aducea pe intelectualii occidentali sensibili la o disperare existențială și, în unele cazuri, chiar la sinucidere și la nebunie.

* Grad academic în institutele de învățământ superior din Statele Unite, Canada și alte țări, care necesită titlul științific de doctor în specialitatea respectivă; este gradul de profesorat cel mai mic, după el urmează cel de profesor asociat și apoi cel de profesor plin. (*N. tr.*)

2

BĂTRÂNI ȘI SFINȚI

Părintelui Maximos îi plăcea să povestească despre îndrumătorul lui duhovnicesc, Paisie*, pustnic legendar și sfânt contemporan de la Muntele Athos. Îmi amintesc că, în timpul primei mele vizite la Sfântul Munte din primăvara anului 1991, în timp ce am mers câteva ore bune prin munții sălbatici ca să ajungem la schitul lui Paisie, [părintele Maximos] mi-a povestit câteva întâmplări extraordinare.

- Nu cu mult timp în urmă, a spus părintele, eram aici cu el când au început să vină foarte mulți pelerini. Fusese o zi foarte obositoare pentru bătrânul Paisie. La un moment dat, după-amiaza, a informat ultimul grup de vizitatori:

- Prieteni, e timpul să plecați. Mănăstirea cea mai apropiată este foarte departe de aici. Dacă nu vă grăbiți, veți găsi porțile închise.

Dar cineva din grup dorea neapărat să vorbească cu el într-o chestiune personală.

- Părinte, a spus acesta, aș vrea să vă văd între patru ochi câteva minute.

Bătrânul Paisie a făcut cu semn cu mâna și i-a spus:

- Pleacă, fiule. Mergi cu ceilalți. Este târziu și sunt foarte obosit.

* Deși, în general, în toată lucrarea s-a păstrat forma originală numelor, așa cum este ea dată de autor, transliterarea uzuală în limba română a numelui este Paisie, un nume ilustru în monahismul atonit. (*N. red.*)

- Dar, Părinte, vă rog! l-a implorat omul. Am ceva foarte important să vă spun.

Omul insista și bătrânul Paisie părea nerăbdător.

- Pentru Dumnezeu, pleacă până nu se închid porțile mănăstirii!

- Dar, Părinte, soția mea este foarte bolnavă. Are cancer și este pe moarte.

Părintele Paisie s-a oprit în loc, i-a pus brațul pe umăr și l-a încurajat blând:

- Pleacă, dragul meu, și să nu te temi. Soția dumitale este bine.

- Omul acela era foarte abătut, a continuat părintele Maximos în timp ce ne îndreptam spre locuința bătrânului Paisie. S-a întors cu inima grea la mănăstire împreună cu ceilalți, simțind că nu realizase nimic. Că tot drumul lui de la Atena până la îndepărtatul Munte Athos, sute și sute de kilometri, fusese o pierdere de timp. Auzise că Paisie este un om sfânt, ale cărui rugăciuni și a cărui mijlocire îi vindecau adesea pe oameni de boli grave. Acum ultima lui speranță se spulberase.

Vă puteți imagina uimirea și bucuria lui când a ajuns acasă și și-a găsit soția umblând prin casă și arătând surprinzător de bine, a continuat părintele Maximos, în timp ce ne apropiam de schit. Soția lui a spus că, în timp ce zăcea în pat, tot corpul i-a fost cuprins de o sudoare rece și, după ce a transpirat din belșug, s-a simțit complet vindecată. Doctorul a confirmat după aceea că, într-adevăr, cancerul ei dispăruse în mod misterios. Atunci soțul a întrebat când s-a produs transpirația și schimbarea stării ei, iar femeia a răspuns că fusese vineri cam pe la ora patru după-amiază. Când a auzit aceasta, soțul a simțit un fior rece. Era momentul când bătrânul Paisie îl asigurase că soția lui este bine.

Părintele Maximos a oftat adânc și a rămas nemișcat câteva secunde, privind la marea de jos. Apoi a spus că la Muntele Athos astfel de fenomene nu erau o surpriză, căci făceau parte din experiența de zi cu zi a călugărilor și a pustnicilor care se hotărau să trăiască aici într-o stare de continuă rugăciune și contemplație.

TRANSFORMĂRI

Ne-am instalat într-o încăpere învecinată cu biroul părintelui Maximos. Thomas era încordat, strângea în mână un șirag de mărgele și trăgea de ele, un obicei curent al bărbaților în vârstă din această parte a lumii. Respirând greu, Thomas mi-a șoptit abia auzit că are de gând să fie foarte sincer cu părintele Maximos în legătură cu Rosa, tânăra care dorea să devină călugăriță. Își repetase deja în minte cum urma să-i spună părintelui Maximos că respinge total monahismul ca mod de viață în lume. L-am asigurat că părintele Maximos va aprecia o conversație sinceră. Thomas a dat din cap satisfăcut și a început să respire normal. Soția lui, Niki, s-a așezat lângă el tăcută, dar nerăbdarea i se citea pe față.

Atmosfera s-a schimbat în momentul în care părintele Maximos a intrat în încăpere și le-a strâns mâinile lui Thomas și Niki.

- Mă așteptam să mă întâlnesc cu o persoană în vârstă, s-a mirat Thomas. Toată lumea vă spune *gerontas* [bătrânul]. Mă gândeam că trebuie să aveți cel puțin 60 de ani.

Părintele Maximos a zâmbit și a făcut o remarcă umoristică despre vârsta sa. Apoi Thomas a aflat că părintele Maximos frecventase liceul din Paphos, unde fusese el director. Și așa, gheața a început oarecum să se topească, iar intențiile bătbăioase ale lui Thomas s-au mai domolit. Cu toate sentimentele lui negative față de viața monastică, se

pare că părintele Maximos îi plăcuse imediat. Dar, fidel promisiunii făcute, a ridicat chestiunea care îl adusese la Mănăstirea Panagia.

- Circulă fel de fel de zvonuri în legătură cu dumneavoastră, părinte Maximos, a spus Thomas grav. După ce a șovăit o secundă, a mers drept la țintă:

- Mă refer în mod special la cazul Rosei. Vedeți dumneavoastră, sunt prieten cu familia ei. Oamenii se simt răniți, mai ales tatăl. Se plânge că nu ați împiedicat-o pe fiica lor să devină călugăriță și v-ați purtat aspru cu ei.

- Aspru? a reacționat surprins părintele Maximos.

- L-ați acuzat pe tatăl ei că nu este un părinte bun. Ei bine, am venit aici ca să aflu eu însumi despre ce este vorba. Vorbim deschis și liber, nu-i așa?

- Bineînțeles, bineînțeles, l-a asigurat părintele Maximos.

- Iată care este întrebarea mea, a continuat Thomas apăsător, în timp ce se juca cu mărgelile. Această tânără femeie, absolventă de universitate, de formație arhitectă, își făcuse planuri să meargă în America și să-și continue studiile. Dar, din ziua când a intrat în legătură cu dumneavoastră, a început să se orienteze spre călugărie. Părinții și rudele ei au sentimentul că aveți o influență defavorabilă asupra vieții ei. Ați fi putut s-o împiedicați să se călugărească? Vă rog să mă iertați că sunt atât de sincer cu dumneavoastră, dar îmi exprim această îngrijorare pentru ca totul să fie clar.

Părintele Maximos a oftat și l-a asigurat pe Thomas că apreciază sinceritatea lui.

- Haideți s-o luăm de la început. Cum am cunoscut-o pe Rosa? Una dintre misiunile mele de la mănăstire este să le ofer oamenilor posibilitatea de a se spovedi. Eu nu știu cine va veni să se spovedească. Nu știu cine sunt, de unde vin, ce fel de slujbă au. Adesea nici nu-i întreb cum îi cheamă. Fiind călugăr, evit pe cât posibil aparițiile în public și mă țin departe de reuniunile sociale. Nu accept invitații în case particulare. Viața mea este clar monahală. Și, oricum, am văzut-o pe Rosa numai de câteva ori. Într-adevăr, prima oară când a venit la spovedanie era împreună cu tatăl ei.

GLOSAR DE TERMENI CREȘTINI ÎN LIMBA GREACĂ (În paranteză termenul echivalent românesc)

Agiasmos – Ritual de sfințire prin utilizarea apei sfinte. (**aghiazmă**)

Agrypnia – Veghe și rugăciune care durează toată noaptea.

Amartia – Starea de depărtare de Dumnezeu, cunoscută în mod curent drept păcat. Alienare față de Dumnezeu. (**păcat**)

Anadoché – Preluarea poverii spirituale a altuia. Îndrumătorii spirituali avansați pot să preia asupra lor o parte din povara discipolilor lor și să sufere în locul acestora. Legea *anadoché* poate funcționa și în sens invers, omul preluând asupra sa povara altuia într-un mod inconștient, dacă acționează negativ față de acesta.

Apathia – eliberarea de patimile destructive. Se produce atunci când oamenii s-au golit de dorințele pământești.

Archondariki – Camera de oaspeți de la mănăstire în care pelerinii sunt serviți cu gustări și răcoritoare. (**arhondaric**)

Askesis – Metodă de practică spirituală, de exemplu, postul, rugăciunea neîncetată, veghea nocturnă, spovedania, împărtășania, studierea textelor sacre, a vieții și învățăturilor sfinților. Încercările și ispitele vieții sunt considerate o formă continuă de *askesis*. (**asceză**)

Charisma – Har divin. Carismatic este cineva înzestrat cu daruri ale spiritului cum ar fi profeția, puterea de a tămădui, clarviziunea și

alte capacități paranormale. Astfel de haruri sunt naturale și apar atunci când spiritul este purificat de patimile egoiste. (**harisma**)

Catharsis - Purificarea inimii și a minții de pasiuni și dependențe egoiste. Prima etapă a căii isihiei.

Diakonia - Însărcinare specială primită într-o mănăstire (**ascultare**). Înseamnă și misiune a vieții impusă de Providență.

Ecclesia - Suma tuturor practicilor, metodelor, textelor sacre și mărturiilor sfinților și învățăturile lor cum să-L cunoști pe Dumnezeu. Include structura organizatorică a Bisericii. *Ecclesia* este considerată un spital spiritual pentru vindecarea maladiilor inimii, care ne obstrucționează viziunea despre Dumnezeu. (**Biserica**)

Efche - Rugăciunea „Doamne Iisus Hristoase, [Fiul lui Dumnezeu], miluiește-mă [pe mine păcătosul/păătoasa].” (**Rugăciunea lui Iisus**)

Eleimon - Caracteristica lui Dumnezeu de a fi milostiv, plin de compasiune, fără să ne acuze.

Eros Maniakos - Termen utilizat de Sfântul Maximos Mărturisitorul exprimând „erosul maniacal” al iubitului lui Dumnezeu. Stare de iubire extatică față de Dumnezeu.

Fotis - Iluminarea sufletului. Darul Sfântului Duh după ce sufletul a trecut prin purificare. Sufletul devine înzestrat cu carisma divină. A doua etapă a căii isihiei.

Gerontikon - Compilație de scurte povestiri biografice despre viețile sfinților îndrumători spirituali. (**Pateric**)

Geronda/Gerontissa - Bătrân/bătrână. Aici în sensul de îndrumător înțelept, nu de om în vârstă (~**duhovnic, stareț/stareță**)

Gnosis Theou - Cunoașterea lui Dumnezeu.

Komboschini - Mătânii confecționate de regulă din lână sub formă de frânghie cu noduri, folosită în timpul Rugăciunii lui Isus. A se vedea *Efche*. (**mătânii**)

Logismos (pl. *Logismoi*) - Forme (formă) gând. *Logismoi* negative obstrucționează viziunea noastră despre Dumnezeu. *Catharsis* implică purificarea inimilor și a minților de astfel de *logismoi*.